

Christopher Lasch

Az elitek lázadása és a demokrácia elárulása
RÉSZLET

The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy.
New York, London: W.W Norton & Company. 1994. 275 p.

ORTEGA ÉS MÁS KRITIKUSOK a tömegkultúrát mint a "radikális hálátlanság" és a határtalan lehetőségekbe vetett, megingathatatlan hit kombinációját írták le. A tömegember -- Ortega szerint -- természetesnek vette a civilizáció áldásait, amelyeket "feltétlenül megkövetelt magának, mintha azok a természetes jogai volnának". Valamennyi korábbi korok örököseként boldog tudatlanságban leledzett a múlttal szemben fennálló tartozását illetően. Jóllehet élvezte a "történelmi szint általános emelkedésének" előnyeit, viszont semmiféle kötelezettséget nem érzett sem az elődökkel, sem az utódokkal szemben. Önmagán kívül nem ismert el autoritást, mintha ő lenne az "Ura saját létezésének". "Elképesztő történelem-hanyagolása" lehetővé tette számára, hogy úgy tekintsen a jelen pillanatra, mint a múlt civilizációi felett álló felsőbbrendűre, és arról is megfeledkezzen, hogy a jelenkori civilizáció maga is a történelmi fejlődés évszázadainak terméke, nem pedig egy olyan kor egyedülálló teljesítménye, mely úgy tárta volna fel a haladás titkát, hogy közben hátat fordított a múltnak.

Ez a gondolkodásmód, úgy tűnhet, sokkal inkább a meritokrácia felemelkedéséhez köthető, semmint a "tömegek lázadásához". Ortega maga is elismerte, hogy a "tömegember prototípusa": a "tudomány embere", a "műszaki szakember" a specialista, a "szakbarbár", akinek "az univerzum egy saját kis sarka" felett gyakorolt uralma csak a nagyobbik résszel kapcsolatos tudatlanságának fényében értékelhető.

De a kérdéses folyamat nem egyszerűen a régi vágású tudósnak a specialistával való behelyettesítéséből fakad -- ahogy Ortega elemzése erre utal --; hanem a meritokrácia benső, lényegi struktúrájából következik. A meritokrácia a demokrácia egyfajta paródiája. Alkalmakat kínál az előrejutásra, legalábbis elméletben, bárkinek a veleszületett tehetsége alapján, de az "előbbre jutási alkalmak" -- ahogy erre R. H. Tawney az Egyenlőség-ben rámutat -- "nem pótolják a civilizáció áldásainak általános elterjedését", a "felemelkedést és kultúrát", melyet mindenki igényel, "tekintet nélkül arra, hogy emelkedik-e, vagy sem". A társadalmi mobilitás nem aknázza alá az elitek tekintélyét; ha valami, akkor éppen ez fokozza, azzal, hogy erősíti az illúziót, miszerint egyes egyedül a tényleges érdemekre alapszik. Ez is csak növeli a valószínűségét annak, hogy az elit felelőtlenül gyakorolja a hatalmát, pontosan azért, mert tagjai olyan kevés kötelezettséget éreznek elődeikkel, illetve azon közösségekkel szemben, amelyek vezetőinek vallják magukat. Hálátlanságuk alkalmatlanná teszi a meritokratikus eliteket a vezetés terheinek vállalására. Sikereik legjobb definíciója éppen az, hogy a meritokraták minden esetben sokkal inkább érdekeltek a közterhek és a közös sors vállalása alól való kibúvásban, mint a vezetésben.

Ritkán leplezték le könnyörtelenebbül a meritokráciát, mint Michel Young agyonhallgatott látomásában, A meritokrácia felemelkedése, 1870-2033-ban, ebben a Tawney, G. D. H. Cole, George Orwell, E. P. Thompson és Raymond Williams szellemében íródott műben. Young narrátora egy történész, aki a huszonegyedik század negyedik évtizedében vezeti krónikáját az 1870 körül kezdődött másfél évszázad "alapvető változásairól", azaz az intelligencia újraelosztásáról az "osztályok között". "A születési arisztokrácia alig érzékelhető lépésekben átfordult egy tehetség alapú arisztokráciába." Az intelligencia-teszt ipari adaptálása, a rangidősség elvének elvetése és az iskola befolyásának a család rovására történő növekedése következményeként a "tehetségnek megadatott a felemelkedés lehetősége arra a szintre, amely összhangban áll képességeivel, következésképpen az alacsonyabb osztályok azok számára vannak fenntartva, akik képességeikben éppúgy alacsonyabb szintet képviselnek". Ezek a változások időben egybeesnek azzal az erősödő felismeréssel, hogy a gazdasági növekedés a társadalomszervezés "kitüntetett célja", és hogy az embereket azon az egyszerű módon kell megítélni, hogy milyen mértékben növelik a termelést. A meritokrácia Young leírásában egy olyan mobilizált gazdaságon alapszik, melyet a termelés kényszere vezérel.

Annak felismerése, hogy az előmenetel elve hatékonyabb az öröklés elvénél,

önmagában még nem volt elégséges "a gazdaság által megkövetelt sokrétű pszichológiai változás" ösztönzésére vagy igazolására. Valóban, "az öröklési elvet soha nem lehetett volna megbuktatni -- folytatja Young narrátora -- ...egy új vallás segítségével, s ez az új vallás a szocializmus volt". A szocialisták, a "haladás bábái" a tömegtermelés ösztönzésével, a család mint az önző individualizmus táptalajának kritizálásával és mindenekfelett az öröklött kiváltságok és a "siker hagyományos kritériumainak" nevetségessé tételével járultak hozzá a meritokrácia végleges győzelméhez. ("Nem az a fontos, mit tudsz, hanem hogy ki vagy.") "A szocialisták fő árama sokkal kritikusabb volt a vagyoni, mint a jövedelmi különbségekkel szemben -- a sztereotípiát a gazdag ember volt, aki nagy vagyont örökölt az apjától." Young világában csak egy maroknyi szentimentális egalitáriánus bélyegezte meg az egyenlőtlenséget mint olyant, akik "régimódián beszéltek a munka méltóságáról, mintha a manuális és a mentális munka egyenértékű lett volna". Ugyanezek a szentimentalisták abba az ábrándba ringatták magukat, hogy a "közösségi kultúrát" támogató közoktatási rendszer lényegi összetevő eleme egy demokratikus társadalomnak. Szerencsére "a többség iskolázathatóságába vetett túlzottan optimista hitük" nem élte túl a gyakorlat próbáját, ahogy Sir Hartley Shawcross 1956-ban még megjegyezte: "Nem ismerek egyetlenegy olyan tagot sem a Munkáspártból, aki megengedhetné magának, hogy másképp cselekedjék, aki ne állami iskolába küldené a gyerekeit". Az egyenlőségbe vetett dogmatikus hit szabályosan összeomlott azon oktatási rendszer praktikus előnyeivel szemben, mely "már nem követelte meg, hogy az okosokat összekeverjék az ostobákkal".

Young fantáziadús jóslatai a háború utáni Nagy-Britannia trendjeit illetően nagyon hasonló fejleményekre világítottak rá az USA-ban is, ahol az elitképződés látszólag demokratikus rendszere a demokráciától igen távol álló eredményekre vezetett: a társadalmi osztályok szegregációjához; a fizikai munka megvetéséhez; a közoktatás összeomlásához; a közösségi kultúra elvesztéséhez. Ahogy Young ábrázolta ezt: a meritokráciának van egy olyan hatása, hogy az elitet biztosabbá teszi kiváltságaiban, mint valaha (mely kiváltságokat ma a szorgalom és a szellemi teljesítmény arányos jutalmának lehet tekinteni), miközben megtöri a munkásosztály ellenállását. "A legjobb módszer legyűrni az ellenállást -- Young történészének megállapítása szerint --, az, ha kiemeljük az alsóbb osztályok legjobb képességű gyerekeit, és taníttatjuk őket." A huszadik századi oktatási reformok "lehetővé tették az eszesebb gyerekek számára, hogy elhagyják az alsó osztályt... és belépjenek egy a képességeikkel arányban álló magasabb osztályba". A lemaradók viszont, jól tudván, hogy "nekik is megvolt minden lehetőségük", nem panaszolhatják fel sorsukat legitim módon. "Az

alsóbbrendű embernek az emberi történelemben először nincsenek kész támaszai az önbecsüléshez."

Nem csodálkozhatunk azon, hogy a meritokrácia az "önbecsüléssel" való megszállott foglalkozást is kiváltja. Az új gyógymódok (gyakran együttesen rehabilitációnak nevezik őket) arra törekszenek, hogy enyhítsék a kudarc nyomasztó érzetét azokban, akiknek nem sikerült megmászniuk az oktatási rendszer lépcsőit; ugyanakkor érintetlenül hagyják az elitképződésnek a végzettséget igazoló papírok beszerzésén alapuló, létező struktúráit. Miután a kudarcélménynek többé már semmilyen racionális alapja nem lehet, így ez a továbbiakban egyfajta terápiás figyelmet igényel. A lélekgyógyászoknak, nem különösebb meggyőző erővel, de az az üzenetük, hogy a környezetéhez alkalmazkodni képtelen ember, az otthontalanok, a munkanélküliek és egyéb vesztesek nem a saját hibáik áldozatai: ellenükre keverik a kártyákat, az elméleti teljesítményeket mérő tesztek kulturálisan befolyásoltak, és a szellemi teljesítmény valójában örökletessé vált, mivel a felső középosztályok továbbadják gyermekeiknek a felhalmozott előnyöket, melyek virtuálisan garantálják előrejutásukat. Ahogyan Young megállapítja, a baloldaliak (akárcsak jobboldali ellenzékük) boldogabbak, amikor az öröklött privilégiumokat támadják. Nem veszik tudomásul a meritokráciával kapcsolatos valóságos kifogásokat -- hogy elvonja a tehetségeket az alsóbb osztályokból, és ily módon megfosztja azokat a hatékony vezetéstől --, és megelégszenek azzal a kétes érveléssel, hogy az oktatás alkalmatlan a benne rejlő ígéretek valóra váltására, vagyis a társadalmi mobilitás előmozdítására. Ha ezt mégis beteljesíti, akkor -- ahogy erre burkoltan céloznak -- feltételezhetően senkinek nem lehet oka semmilyen panaszra.

A TEHETSÉG ALAPÚ ARISZTOKRÁCIA -- ez a felületesen szemlélve vonzó ideál, mely úgy tűnhet, megkülönbözteti a demokráciát az öröklött kiváltságokon alapuló társadalomtól -- ellentmondásos fogalomnak bizonyult: a tehetségesek megőrizték az arisztokraták hibáit, miközben híján vannak azok erényeinek. Sznobériájuk nélkülözi a többség és a kiváltságos kevesek közötti kölcsönös kötelezettségek bármiféle elismerését. Bár teljes "részvétet" mutatnak a szegényekkel szemben, mégsem mondható el róluk, hogy vállalnák a "nemesi rang kötelez" elméletét, amely magában foglalná az arra való készséget, hogy közvetlen és személyes módon hozzájáruljanak a köz javához. A kötelezettségek, mint minden más, személytelenekké váltak; az állam hivatalai ellenőrzik azokat, a támogatások terhei nem a szakértői és menedzseri osztályokra hullanak, hanem aránytalan mértékben az alsó középosztályra és a munkásosztályra nehezednek. Az új liberális

osztályok által az elnyomottak és hátrányos helyzetűek érdekében kidolgozott politikák -- például az állami iskolák faji integrálása -- többnyire azoktól az etnikai kisebbségektől követelnek áldozatokat, akik a városok belső negyedeit mint lakóhelyüket megosztják a szegényekkel, s csak ritkán azoktól az elővárosokban élő liberálisoktól, akik kiagyalják és támogatják ezeket a politikákat.

A kiváltságos osztályok -- a felső húsz százalék -- riasztó mértékben függetlenítették magukat nemcsak az omladozó ipari városoktól, hanem általában véve a közszolgáltatásoktól is. Gyermeküket magániskolákba küldik, egészségükről magánbiztosítókon keresztül gondoskodnak, és magántestőröket és biztonsági szakembereket fogadnak, hogy megóvják magukat az ellenük megnyilvánuló egyre fokozódó erőszakhullámtól. Valójában kivonták magukat a közösségi életből. Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy nem látják semmi értelmét annak, hogy olyan közszolgáltatásokért fizessenek, melyeket nem vesznek igénybe. Sokuk már semmilyen fontos vonatkozásban nem úgy gondolkodik magáról, mint amerikaiáról, közösséget vállalva Amerika sorsával, legyen az jó, vagy rossz. Kötődéseik egy nemzetközi munka- és szabadidő-kultúrához -- az üzlethez, a szórakoztatóiparhoz, az információhoz és az információ-szerzéshez -- sokukat-mélységesen érzéketlenné teszi Amerika lehetséges nemzeti hanyatlása iránt. Los Angelesben az üzletemberek és a szakmai vezetők osztályai ma úgy tekintenek városukra, mint a csendes-óceáni térség kapujára. Még ha az ország többi része az összeomlás szélére sodródott is, ahogyan Tom Liesernek, a Security Pacific egyik közgazdászának szavaival mondják: "a nyugati part egyszerűen nem állíthatja meg növekedését semmilyen vonatkozásban". "Ez egy fantáziaország, és semmi sem lehet képes arra, hogy feltartóztassa." Joel Kotkin üzleti szakíró, aki a hetvenes évek közepén költözött Los Angelesbe, és azonnal a város egyik nagyágyújává vált, azon a véleményen van, hogy a nyugati parti gazdaság mentes az "atlanti világ nagy félelmeitől". Az utóbbi időszakban Kaliforniában tapasztalt nehezebb idők sem csökkentették érdemlegesen ezt az optimizmust.

A határok nélküli gazdaságban a pénz elveszítette nemzeti kötődéseit. David Rieff, aki Los Angeles: A Harmadik Világ fővárosa című könyvéhez anyagot gyűjtve néhány hónapot a városban töltött, arról számol be, hogy "minimum két-háromszor egy héten számíthattam arra, hogy valaki újra és újra elismételje: a jövő a csendes-óceáni partvidéké". Rieff szerint a pénz és a népesség nemzeti határokat átlépő áramlása teljesen átformálta a "hely fogalmát". A Los Angeles-i kiváltságos osztályok több rokonságot éreznek japán, szingapúri és koreai sorstársaikkal, mint

legtöbb honfitársukkal.

Hasonló tendenciák figyelhetők meg az egész világon. Az európai uniós népszavazások mély és egyre szélesedő szakadékot tártak fel a politikai osztályok és a társadalom alacsonyabb sorban lévő tagjai között. Utóbbiak attól tartanak, hogy az egyesült Európát olyan bürokraták és technokraták fogják irányítani, akik mentesek a nemzeti identitás és az állampolgári hűség csökevényeitől. Az ő szemükben a Brüsszelből kormányzott Európát egyre kevésbé lehet majd közösségi ellenőrzés alatt tartani. A pénz nemzetközi nyelvét sokkal hangosabban fogják beszélni, mint a helyi dialektusokat. Ezek a félelmek húzódnak meg az etnikai sajátosságok hangsúlyozásának újjáéledő igénye mögött Európában, miközben a nemzetállamok hanyatlása azt az egyetlen hatalmat gyengíti, mely ellenőrzése alatt tudná tartani az etnikai versengést. A törzsiség újjáéledése viszont egyfajta reaktív kozmopolitizmust erősít fel az elitek körében.

Különös módon épp Robert Reich az, aki a "szimbólumelemzők" új osztálya[1] iránt érzett bámulata ellenére az egyik legélesebb elszámoltatását adja a "kozmpolitizmus árnyoldalának". Nemzeti kötődések nélkül, figyelmeztet bennünket, az emberek kevés hajlandóságot mutatnak arra, hogy áldozatokat hozzanak, vagy hogy felelősséget vállaljanak tetteikért. "Megtanultuk, hogy felelősséget érezzünk mások iránt, mert közös a történelmünk, közös a kultúránk, közös a sorsunk." A vállalatok nemzetietlenítése egy kozmopolita osztály megteremtődésének irányába mutat, egy olyan osztály irányába, melynek tagjai magukat "világpolgárnak tekintik, de anélkül, hogy elfogadnának bármi olyan kötelezettséget, melyet egyébként egy közösségben az állampolgárság feltételez". De a kiváltságos kevesek kozmopolitizmusa -- miután az állampolgárság gyakorlatát illetően tájékozatlanok -- a lokálpatriotizmus egy magasabb formájába csap át. Ahelyett, hogy a közösségi szolgáltatásokat támogatná, az új elit a saját zárt enklávéinak fejlesztésébe fekteti a pénzét. Boldogan fizetnek a magán- és elővárosi iskolákért, a magánrendőrségért és a magánkézben lévő szemétszállítási szolgáltatásokért; ugyanakkor gondoskodnak róla, hogy jelentős mértékben felmentsék magukat a nemzeti vagyonhoz való hozzájárulás kötelezettségei alól. Polgári kötelezettség-vállalásuk számukra is felvállalható mértéke nem terjed túl a közvetlen lakóhelyi szomszédságuk körén. A "szimbólumelemzők kivonulása", ahogy Reich ezt megfogalmazza, különösen érzékletes példáját adja az eliteknek a hely és az idő korlátai ellen való lázadásának.

A KÉSŐ HUSZADIK SZÁZAD VILÁGA különös előadással lep meg bennünket.

Egyik oldalról -- a piac közreműködésével -- oly mértékben egységesült, mint még soha azelőtt. A tőke és a munkaerő szabadon áramlik át az egyre mesterségesebb és tarthatatlanabb politikai határokon. A tömegkultúra pedig halad a nyomában. A másik oldalról ritkán volt ilyen agresszíven támogatott a törzsi hűség, mint ma. A vallási és etnikai villongások, háborúk egyik országról a másikra ütik fel a fejüket: Indiában és Srí Lankán, Afrika nagy részén, a volt Szovjetunió és a valamikori Jugoszlávia területén.

Az említett két fejlemény -- az egységesülés és a fragmentáció ennek látszólag ellentmondó mozzanata -- mögött egyaránt a nemzetállam meggyengülése rejlik. Az állam nem képes többé feltartóztatni az etnikai konfliktusokat, ahogy a másik oldalon a globalizáció irányába terelő erőket sem képes kordában tartani. A nacionalizmus ideológiai tűz alá került mindkét oldalról: az etnikai és a faji elkülönülés szószólói részéről éppúgy, mint azok irányából, akik azzal érvelnek, hogy a béke egyetlen reménye abban rejlik, ha mindent nemzetközivé teszünk, a súly- és egyéb mértékektől egészen a művészi képzelőerőig.

A nemzetek hanyatlása szorosan összefügg a középosztályok világméretű hanyatlásával. A tizenhatodik-tizenhetedik századtól kezdve a nemzetállam sikere éppen a kereskedő és kézműiparos osztályokkal állt szoros kapcsolatban. A modern nemzetek alapítói, akár királyi privilégiumok birtokosai voltak, mint XIV. Lajos, vagy republikánusok, mint Washington vagy Lafayette, mindig is ezekhez az osztályokhoz fordultak segítségért a feudális nemesség elleni harcukban. A nacionalizmus vonzereje nagyrészt az államnak abban a képességében rejlik, hogy képes határain belül létrehozni egy közös piacot, érvényre juttatni a törvénykezés egységes rendszerét, kiterjeszteni az állampolgári jogokat mind a kistulajdonosokra, mind a gazdag kereskedőkre, akik a korábbi rendszerben egyaránt ki voltak zárva a hatalomból. Érthetően a középosztály vált a társadalom leghazafiasabb, hogy ne mondjuk, legsovinisztább és legmilitánsabb elemévé. De a középosztályi nacionalizmus nem túl vonzó tulajdonságai sem homályosíthatják el annak -- a helyi tudat magasan fejlett formájában és a történelmi folyamatosság tiszteletében megnyilvánuló -- pozitív szerepét; ezek a védjegyei annak a középosztályi érzékenységnek, amely ma, amikor a középosztályi kultúra mindenütt hátráló félben van, sokkal inkább méltánylandó lehet. Hibái ellenére a középosztályi nacionalizmusa közös alapot, közös sztemderdeket, közös vonatkoztatási keretet biztosított, amelyek nélkül egy társadalom feloldódik, és nem válhat mássá, mint egymással harcoló klikkek versengésévé, ahogy azt Amerika Alapító Atyái olyan jól megértették: egy

mindenki által, mindenki ellen vívott háborúvá.

Fordította: Malecz Attila

[1] Robert Reich extravagáns kategóriája egy új, koherens társadalmi osztályt ír le. Az amerikai társadalomnak azt a felső húsz százalékát foglalja magában, akik a piaci adatoktól kezdve a Madison Avenue és Hollywood által gyártott vizuális imázsokig terjedő, különböző elvont fogalmak és szimbólumok világában élnek. (A ford. megj.)